

SÖZLEŞMELERE EKLENEN “BEST EFFORTS” / “ÜSTÜN GAYRET” KAYITLARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

(Thoughts on “Best Efforts” Clauses in Contracts)

Prof. Dr. Yusuf BÜYÜKAY
Hüseyin AMİKLİOĞLU

ÖZET

Anglosakson hukuk sistemlerinde doğan ve gelişen bir takım kavramların sözleşmelerde kullanılması, alışılmış kavramlar olmamaları sebebiyle uygulamada bazen tereddütlere yol açabilmektedir. Bu kavramlardan biri olan “Best efforts” kavramının “üstün gayret” ya da “azami gayret” olarak tercüme edilmesi mümkündür. Alman hukukunda bu kavramın karşılığı olarak “die mögliche Bemühung” kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Üstün gayret ya da azami gayret kavramları, hukukumuzda bilinmeyen bir kavram değildir. Nitekim Yargıtay’ın bir çok kararında bu kavram açıkça kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Azami Gayret, Üstün Gayret, Bağımlı Yan Yükümlülük, Alman Hukuku, Common Law

Abstract

Adding some clauses which are originated from Common Law system to contracts usually causes ambiguity since they are not generally used terms in Turkish law. One of these terms is Best Efforts which can be translated as “azami/üstün gayret” in Turkish. Equivalent of Best Efforts in German Law system is “die mögliche Bemühung”. It is possible to claim that in Turkish law, best efforts is not a new contract clause. Moreover, the Supreme Court has explicitly mentioned this phrase in so many of its decisions.

Keywords: Best Efforts, Die Mögliche Bemühung, Reasonable Efforts, Dependent Subresponsibility, German Law System, Common Law

I. Genel Olarak

Anglosakson hukuk sistemlerinde doğan ve gelişen bir takım kavramların sözleşmelerde kullanılması, alışılmış kavramlar olmamaları sebebiyle uygulamada bazen

tereddütlere yol açabilmektedir. Bu açıdan, ortada sözleşme hukukuna giren yeni bir kavramın bulunup bulunmadığının tespiti için bu kavramların irdelenmesi, belki de aynı kurumu tam olarak ifade eden Türkçe kavramların kullanılması zorunlu olabilmektedir. Örneğin, rekabet hukukunda sıkça kullanılan ve “zorunlu unsur doktrini” olarak ifade edilen kurumun esasında borçlar hukukunda çok bilinen “sözleşme yapma zorunluluğu”ndan başka bir şey olmadığı bilinmektedir. Bu açıdan bilinen kurumları bilinmez kılmanın hukuk uygulamasına çok fazla bir şey kazandırmayacağını söylemek zor olmayacaktır. Vakıa, Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde gelişen bir takım kavramların hızla sözleşmeler alanında kullanıldığı da açık bir gerçektir¹.

“Best efforts” kavramının “üstün gayret” ya da “azami gayret” olarak tercüme edilmesi mümkündür. Alman hukukunda bu kavramın karşılığı olarak “die mögliche Bemühung” kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Üstün gayret ya da azami gayret kavramları, az yukarıda da belirttiğimiz üzere, hukukumuzda bilinmeyen bir kavram değildir. Nitekim Yargıtay’ın bir çok kararında bu kavram açıkça kullanılmıştır².

Azami gayret ya da üstün gayret kavramlarının bütün sözleşmeler bakımından kullanılması mümkündür. Eser sözleşmesinde müteahhit, kendi borcunu ifa bakımından azami veya üstün gayreti gösterecektir. Aynı şekilde hizmet sözleşmesinde işçi, vekalet sözleşmesinde vekil, adi ortaklık sözleşmesinde her bir ortak, vedia sözleşmesinde tevdi alan, borçlarını ifa bakımından “azami gayreti” gösterme taahhüdü altına girebilecektir.

Sorun, “best efforts” ya da “üstün veya azami gayret” kavramlarının kullanıldığı sözleşmelerde bu kavramların, borçlunun taahhüdünü, sözleşmenin niteliğini değiştirip değişmediği ve üstün gayretin bir sınırının bulunup bulunmadığının tespiti noktalarında toplanmaktadır.

Aşağıda mukayeseli olarak ele alacağımız üzere, “best efforts” ya da “azami gayret” kavramlarının, borçlunun asli edim yükümlülüğünü oluşturmaması sebebiyle, sözleşmenin niteliğine bir etkisi bulunmadığı gibi, borçlunun taahhüdünü değiştiren bir etkisi de bulunmayacaktır. Bu ilave kavramlar, borçlunun asli edim yükümlülüğü oluşturmayacaktır. Bu tür taahhütlerin, **bağımlı yan yükümler** olarak nitelendirilmesi mümkündür. Bu tür yan yükümler, asli edimin tam olarak ifasına hizmet eder-

¹ “Best efforts”, potansiyel olarak tehlikeli bulunan sözleşme şartı olarak nitelendirilmektedir. FÜRST, Roland F./ WİLSKE, Stephan, Die “Best Efforts” Klausel- Eine Potantiell gefaehrliche Vertragsklausel, DZWir, 1998, s. 213; Bu kavramın İngiliz hukukundan kaynaklanıp, Alman hukukuna yerleştiği ifade edilmektedir. DANİEL, Wied, “Best Efforts” Klauseln im deutschen Recht – Auslegung und Rechtsfolgen, RIW, 2013, s. 768 vd.

² “...anlaşma kapasitelerini korumak için **azami gayret** göstermeyi..”, Y.23. HUKUK DAİRESİ, E. 2015/3643, K. 2015/6307, T. 6.10.2015; “...işin yapılacağı yerin koşullarını ve özellikle süresini bilmesine rağmen, bununla mütenasip **üstün bir gayret** göstermemesi...”Y. 15. HUKUK DAİRESİ, E. 2002/1153, K. 2002/3306, T. 19.6.2002 (KİBB); “...bira satışında **azami gayret** göstermeyi..” Y. 13. HUKUK DAİRESİ E. 2014/19502 K. 2014/29170, T. 25.9.2014

ler. Asli edime sıkı bağılılıkları sebebiyle, bunların bağımsız ve kendilerine mahsus özel bir amaçları yoktur. Edim fiilinin icrasına ilişkin yükümler ile müsbet edim yükümüne bağlı yapmama yükümleri bu tip yan yükümlere örnek olarak gösterilebilir. Bağımlı yan yükümler, asli edimden ayrı olarak dava edilemezler. Bunların ihlal edilmeleri, bağlı oldukları asli edimin hiç ya da kötü ifası sonucunu doğurur. Bu yükümlere uyulup uyulmaması, özellikle akde aykırılık hallerinde kusurun tespitinde göz önünde tutulur.³

Esas itibariyle, müteahhit eseri meydana getirme borcunu yerine getirecek, ancak bu borcunun ifası sırasında borcunu en iyi şekilde ifa edebilmek için, azami gayreti gösterecektir. Eser sözleşmesinde bu kavram, müteahhidin sadakat ve özen borcunu teyit eden ve bir miktar da ağırlaştırılan bir görev görmektedir.

Vekalet sözleşmesinde de vekilin özen borcu, asli edim yükümlülüğü değildir⁴. Vekilin özen borcunun düzenlendiği bazı metinlerde bazı özen türlerinden bahsedilmiş, “gerekli özen”, “yeteri kadar özen” ve “normal, beklenen özen” kavramları kullanılmıştır. Vekalet sözleşmelerinde “azami özen”⁵ ya da benzeri kavramlarının kullanılması, sözleşmenin niteliğini ve borçlunun taahhüdünü değiştiren bur husus değildir.

“En iyi gayret aracılığı yüklenim sözleşmesi” olarak Türkçeye tercüme edebileceğimiz, “best efforts Underwriting Contract” da aracı, hiç bir taahhütte bulunmadan, elinden gelen azami gayreti göstererek, menkul kıymetlerin halka arzını üstlenirler. Burada esas itibariyle aracılık yüklenimi değil, basit anlamda pazarlama hizmeti sunulmaktadır. Türk uygulamasında aracılık yüklenim sözleşmelerinde aracı kurum, sadece pazarlama hizmeti sunmayı ve bunun için işin gereğini yerine getireceğini taahhüt edebilir. İşin gereği ile kastedilen, aracı kurumun iş çevresini, tecrübelerini, işyeri ve imkanlarını, personelinin bir kısmını bu işe tahsis etmesi ve reklam gibi benzeri hizmetlerin yapılması, bu konuda danışmanlık hizmeti verilmesi, bürokratik işlemlerin takibi ve yerine getirilmesi gibi hizmetlerin sunulmasıdır. Buna karşılık satışlarla ilgili hiç bir taahhüt verilmemektedir. Satış ise menkul kıymetlerini satışa sunan kimsenin nam ve hesabına yapılmaktadır⁶.

³ ARAL, Fahrettin, **Türk Borçlar Hukukunda Kötü İfa**, Ankara, 2011, s. 42; EREN, Fikret, **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Ankara, 2014, 16. Bası, s. 47. BAŞPINAR, Veysel, **Vekilin (Avukatın, Hekimin, Mimarın, Bankanın) Özen Borcundan Doğan Sorumluluğu**, Ankara, 2004, s. 149.

⁴ BAŞPINAR, s. 158.

⁵ “... azami dikkat ve özen..” Y. 13. HUKUK DAİRESİ, E. 2006/6704, K. 2006/9459, T. 12.6.2006 (KİBB.)

⁶ ÜNAL, Oğuz Kürşat, Sermaye Piyasalarında Halka Arz Sözleşmeleri ve Sözleşme Serbestliği, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1_1_6.pdf ; Dağıtım sözleşmesinde kullanılan “best efforts” kavramının da borçlunun özen yükümlülüğünü daha ağırlaştırdığı söylenebilecektir. KENDİGELEN Abuzer, **Hukuki Mütalaalar**, İstanbul, 2015, s. 242 vd.

Bu çalışmamızda, sözleşmelerde sık karşılaştığımız “best efforts” kavramını, yabancı hukuklardaki uygulamalarını da dikkate almak ve benzer kavramlarla mukayese etmek suretiyle ele almaya çalışacağız.

Anglosakson hukuk sisteminin uygulandığı ülkelerde “üstün gayret” anlamına gelen veya bu anlamı az çok çağrıştıran birden fazla kavram kullanılmaktadır. Öncelikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada ile İngiltere ve Avustralya’yı ayrı birer grup olarak değerlendirmek gerekmektedir. ABD ve Kanada’da üstün gayret kavramını ifade etmek için “best efforts” terimi kullanılır iken, İngiltere ve Avustralya’da ise bu kavram “best endeavours” terimi ile ifade edilmektedir⁷. Farklı olarak kullanılan bu kelimelerin her ikisini de gayret kelimesi ile ifade etmek mümkündür.

Anglosakson hukuk sisteminin uygulandığı ülkelerde yapılan sözleşmelerde yakın anlamları ifade eden birçok gayret kavramı kullanılmaktadır. Ancak bu kavramların tam olarak ne anlam ifade ettikleri belli değildir. ABD ve Kanada’dan örnek vermek gerekirse kullanılan tamlamalar, bunların kullanım sıklıkları ve bu ifadelerin tanımlandıkları sözleşme sayılarını belirten bir istatistik sunmak mümkündür⁸.

Aşağıda incelenecek olan bu örnek 2004 yılı Ocak ayında Amerika’da yapılan halka arz sözleşmelerinin analizi sonucu ortaya çıkmıştır. Aşağıda görüleceği üzere ABD ve Kanada açısından en çok kullanılan kavramlar; üstün gayret, ticari makul gayret, makul üstün gayret ve nihayet makul gayret kavramlarıdır:

Analiz sonuçları dikkate alındığında bu kavramlardan “best efforts” (üstün/azami gayret) kavramının 627; “commercially reasonable efforts” (ticari makul gayret) kavramının 425; “reasonable best efforts” (makul üstün gayret) kavramının 345; “reasonable efforts” (makul gayret) kavramının 307; “good-faith efforts” (iyiniyetli gayret) kavramının 58; “commercially reasonable best efforts” (ticari makul üstün gayret) kavramının 46; “diligent efforts (özenli gayret) kavramının 23; “good-faith best efforts” (iyiniyetli üstün gayret) kavramının 8; “every effort” (bütün gayret) kavramının 5 ve “commercially reasonable and diligent efforts” (ticari makul ve özenli gayret) kavramının 3 kez kullanıldığı tespiti yapılmıştır.

II. Mukayeseli Hukukta Durum

“Best efforts” kavramını benzer kavramlarla mukayese etmek ve anlamını tam olarak ortaya çıkarmak için, yukarıda vermiş olduğumuz tüm kavramları değil, sade-

⁷ HAMILTON, Leah, **Reasonable, Best and Other Endeavours**, New Zealand Law Journal, November 2012 http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)

⁸ ADAMS, Kenneth A., **Understanding “Best Efforts” And Its Variants (Including Drafting Recommendations)**, s. 11-20, s. 12, <http://www.adamsdrafting.com/downloads/Best-Efforts-Practical-Lawyer.pdf> (E.T. 09.01.2016)

ce üç kavramı ele alacağız: Bunlar üstün gayret (best efforts), bütün makul gayretler (all reasonable efforts) ve makul gayrettir (reasonable efforts). Öncelikle İngiltere’de uygulanan sistem detaylı olarak anlatılacak, daha sonra ise sırasıyla Avustralya, ABD ve Kanada’da uygulanan sistemlere değinilecektir.

Aşağıda incelenilecek olan ülkelerin hiç birinde bu kavramların nasıl yorumlanacağına dair bir yazılı kural yoktur. Dolayısıyla hem bu eksiklik hem de Anglosakson hukuk sisteminin bir içtihat hukuku olması sebebiyle, karşılaştırma yapılırken daha çok mahkeme kararları üzerinden gidilecektir.

A. İngiltere

İngiltere’de uygulanan sistemde Türkçe karşılığı aynı olmakla birlikte “effort” kelimesi yerine “endeavour” kelimesinin kullanıldığı daha önceden belirtilmişti. Bu başlık altında incelemeye öncelikle üstün gayret kavramından başlanılacak daha sonra ise sırasıyla bütün makul gayretler ve makul gayret kavramlarına geçilecektir.

1. Üstün Gayret (Best Endeavours)

“Üstün gayret” kavramı ele alınırken bu kavramın uyumsuzluk konusu olduğu yargı kararlarını incelemek ve bunlardan bir sonuca ulaşmak yararlı olacaktır. İngiltere’de üstün gayret kavramının kullanıldığı son davalardan bir tanesi *Jet2.com Limited (Jet) vs. Blackpool Airport Limited (BAL)* kararıdır⁹. Jet, düşük maliyetli hizmet veren bir havayolu şirketi iken, BAL ise bir havaalanı işletmecisidir. Jet ile BAL arasındaki anlaşma, 15 yıl boyunca BAL’ın işlettiği havaalanında Jet’in faaliyetlerinin teşvik edilmesine ve yürütülmesine yöneliktir. BAL bu yükümlülüğü yerine getirirken üstün gayret (best endeavours) göstereceğine söz vermiştir. Ancak BAL sözleşmenin dördüncü yılında, Jet’in düşük maliyetli uçuş politikasının olmazsa olmaz bir parçası olan normal işletme saatleri dışındaki uçuşları organize etmeyi bırakmıştır. Tarafların arasında yapılan anlaşmada bu tarz uçuşların destekleneceğine dair bir hüküm mevcuttur¹⁰.

Bu olay mahkemeye taşınmış, temyiz mahkemesi üstün gayret kavramının ne manaya geldiğini açıklamıştır. Ancak süreci görmek açısından daha önceki bir mahkeme kararında bu kavramın nasıl tanımlandığını incelemek gerekmektedir:

“Üstün gayret sözü veren bir borçlu imkânları dâhilinde sözleşmede kararlaştırılan sonucu doğurmaya matuf bütün adımları atmak zorundadır. Bu

⁹ <http://www.building.co.uk/all-reasonable-endeavours-jet2com-ltd-vs-blackpool-airport-ltd/5038348.article> (E.T. 09.01.2016)

¹⁰ HAMILTON, [http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/\(E.T.09.01.2016\)](http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/(E.T.09.01.2016))

adımlar özenli, kararlı ve makul bir kimsenin o şartlar altında atacağı adımlardır. Ancak borçlu bu adımları atarken kendi menfaatlerini de düşünecektir¹¹. ”

Bu tanım 1980 yılında görülen *IBM United Kingdom Ltd v Rockware Glass Ltd* davasında yapılmıştır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu davada üstün gayret kavramı özen, kararlılık ve makuliyet ile sınırlanmıştır. Bu davada üstün gayret borçlusu taraf, diğer tarafa sözleşmenin gerektirdiği idari izinleri alma hususunda üstün gayret sözü vermiştir. Ancak üstün gayret borçlusu yerel idareden gerekli izni alamamıştır. Bunun üzerine üstün gayret borçlusu bir üst idari makam olan merkezi idareye ikinci bir başvuru da yapmamıştır. Mahkeme ise yerel idarenin vermiş olduğu ret kararının bozulmasına yol açabilecek bu ikinci başvurunun, makul bir başarı şansı olmak kaydıyla, üstün gayret borcu kapsamına girdiğini kabul etmiştir.

Yukarıda değinilen *Jet2.com Limited (Jet) vs. Blackpool Airport Limited (BAL)* kararında yapılan üstün gayret tanımı biraz daha ağırdır. Mahkemeye göre borçlu üstün gayrete ulaşmaya çalışırken bazen kendi menfaatlerine aykırı kararlar almak zorunda kalabilecektir. Diğer bir deyişle üstün gayret borçlusu zarara uğrayacağı gerekçesiyle borcunu ifa etmekten kaçınamayacağı gibi sözleşmenin kendisi için ticari açıdan tercih edilmeyecek duruma gelmesi durumunda fesih hakkını da kullanamayacaktır. Ayrıca üstün gayret borçlusu borcunu yerine getirmek için makul bir başarı şansına sahip olan yatırımları yapmak ve risk almak zorundadır¹². Bu konuda mahkemelerin bir içtihat birliği içerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı mahkemeler üstün gayret borçlusunun kendi zararına olan hiçbir eylemi yapmak zorunda olmadığını savunmaktadır¹³. Ancak, genel kanı üstün gayret borçlusunun kendi zararına bazı eylemlere de katlanmak zorunda kalabileceğidir.

Bununla birlikte mahkeme üstün gayret borçlusunun atacağı adımları onun lehine olacak şekilde sınırlandırmıştır. Buna göre üstün gayret borçlusu kendisini iflase götürecek derecede adımlar atmak zorunda değildir. Ancak üstün gayret borçlusu o şartlar altında sözleşmede öngörülen sonuca ulaşmaya matuf bütün makul adımları atmak zorundadır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu adımlar üstün gayret borçlusunu bir miktar zarara uğratabilecektir.

Üstün gayret kavramını diğer kavramlardan ayırmanın bir diğer yolu ise şudur. Üstün gayret borçlusu sözleşmede öngörülen sonuca ulaşmak için bu sonucu doğuran bütün makul yöntemleri denemek zorundadır. Buna karşılık örneğin bir makul

¹¹ <http://swarb.co.uk/ibm-v-rockware-glass-ltd-ca-1980/> (E.T. 09.01.2016)

¹² HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/(E.T. 09.01.2016)

¹³ HARDING, David/PHILIPPS, John, **Best Efforts and Endeavours – Case Analysis and Practical Guidance Under U.S. and U.K. Law**, July 2007 <http://www.jonesday.com/Best-Efforts-and-Endeavours-Case-Analysis-and-Practical-Guidance-Under-US-and-UK-Law-07-30-2007/> (E.T. 11.01.2016)

gayret borçlusunu sadece bir makul yöntemi seçmek ve onu kullanmakla yükümlüdür. Eğer makul gayret borçlusunu seçmiş olduğu bu yöntemde başarısızlığa uğrar ise o yöntemi seçmesinin mantıklı bir açıklaması olmak kaydıyla diğer yöntemleri ayrıca denemediği için sorumlu tutulmayacaktır. Ancak aynı durumda olan bir üstün gayret borçlusunun sorumluluktan kurtulması mümkün değildir.

Son olarak üstün gayret borçlusunun alacaklıyı zarara uğratabilecek her türlü davranıştan kaçınması gerektiği ifade edilmelidir.

2. Bütün Makul Gayretler (All Reasonable Endeavours)

Bütün makul gayretler kavramı üstün gayret kavramı ile makul gayret kavramı arasında bir kavramdır. Bundan dolayı her ikisine de yakın bir anlama sahiptir. Bununla birlikte daha çok üstün gayret kavramına yakın olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavram kısmen de olsa *CPC Group Limited (CPC) v. Qatari Diar Real Estate Investment Company (QD)* davasında açıklanmıştır¹⁴.

CPC ve QD Londra’da Chelsea Barracks adlı bir site kurmak için bir joint venture ortaklığı kurmuştur. Taraflar kurulan sitenin satım işlemi hakkında bir anlaşma yapmıştır. Buna göre QD satış işlemini yürütecektir. QD satış işlemini beklenen sonuca ulaştırmak için bütün makul gayretleri (all reasonable endeavours) göstermekle yükümlüdür¹⁵.

Ancak 2009 yılının Haziran ayında QD, sözleşme gereğince yapması gereken bir uygulamayı kendisi için ciddi bir zarar doğuracağı sebebiyle geri çekmiştir. Olay mahkemeye taşınmıştır. Dava sırasında hâkimin muhatap olduğu en önemli soru “bütün makul gayretler” borçlusunun borcunu yerine getirmek için kendisini zarara uğratacak eylemler yapmak zorunda olup olmadığıdır. Mahkeme bu soruya olumsuz yanıt vermiştir. Buna karar verirken ise *Yewbelle Limited v. London Green Developments*¹⁶, *Rhodia International Holdings Limited & Another v. Huntsman International*¹⁷ ve *IBM United Kingdom Ltd v Rockware Glass Ltd* kararlarına atıf yapmıştır.

Mahkeme ilk olarak bütün makul gayretler (all reasonable endeavours) ifadesi ile üstün gayret (best endeavours) ifadelerinin birbirinden farklı olduğuna ve kap-

¹⁴ KELLY, Lorna, **How Will A Court Interpret An “All Reasonable Clause”?**, 25.11.2010 <http://www.supplymanagement.com/law/court-reports/cpc-group-ltd-v-qatari-diar-real-estate-investment-co> (E.T. 09.01.2016)

¹⁵ HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/(E.T. 09.01.2016)

¹⁶ **England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions** <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2007/475.html> (E.T. 09.01.2016)

¹⁷ **England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions** <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2007/292.html> (E.T. 09.01.2016)

samlarının aynı olmadığına karar vermiştir. *Yewbelle* kararı ile birlikte bütün makul gayretler (all reasonable endeavours) ifadesi ile üstün gayret (best endeavours) ifadesi birbirinden net bir şekilde ayrılmıştır. Buna göre bir bütün makul gayretler borçlusunu yerine getirebilmek için kendisini zarara uğratabilecek faaliyetler yapmak zorunda değildir. *Yewbelle* davasında taraflardan birisi diğerinin sözleşme konusu mallarını satmak için makul gayret borcu altına girmektedir. Fakat davaya konu durumda makul gayret borçlusunun alacaklının mallarını satması için bir miktar zarar etmesi gerekmektedir. Mahkeme makul gayret borcunun bu durumu kapsamadığına karar vermiştir. Ancak hatırlanacağı üzere, üstün gayret borçlusunu iflasına yol açmamak kaydı ile borcunu yerine getirmek için kendisini zarara uğratabilecek eylemler de yapmak zorundadır. *CPC Group Limited (CPC) v. Qatari Diar Real Estate Investment Company (QD)* davası hâkimi *Yewbelle* kararında bahsi geçen bu görüşe aynen katılmıştır¹⁸.

Bununla birlikte bütün makul gayretler borçlusunu da tıpkı üstün gayret borçlusunu gibi sonuca ulaşmaya matuf bütün makul yöntemleri denemek zorundadır. Aksi takdirde sözleşmeye aykırı davranmış kabul edilecektir.

3. Makul Gayret (Reasonable Endeavours)

Makul gayret kavramı diğer iki kavrama göre daha esnek bir yükümlülüktür. Makul gayret borçlusunu sözleşmede öngörülen sonuca ulaşmak için aşırı bir gayret içerisine girmek zorunda değildir. Bu kavrama konu olan en önemli dava ise *Rhodia International Holdings Limited & Another v. Huntsman International LLC*¹⁹ davasıdır.

Diğer iki kavram açıklanırken de belirtildiği gibi makul gayret borçlusunu sözleşmede amaçlanan sonuca ulaşmak için makul bir yöntemi takip etmekle sorumluluktan kurtulacaktır. Sonuca ulaşmaya matuf ve birbirinden farklı tüm yöntemlerin ayrı ayrı takip edilmesine gerek yoktur.

Makul gayret kavramının kapsamı daha çok aynı durumdaki orta zekâlı, makul bir insanın yapacağı faaliyetler ile sınırlanmaktadır. Dolayısıyla makul gayret borçlusunu kendisini zarara uğratabilecek faaliyetlere girmek zorunda değildir²⁰.

¹⁸ HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)

¹⁹ **England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions** <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2007/292.html> (E.T. 09.01.2016)

²⁰ HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)

B. Avustralya

Avustralya mahkemelerinin gayret kavramlarını ayırıştırma adına yeterli bir tecrübeye sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Yakın zamana kadar verilen kararların çoğunda üstün gayret, bütün makul gayretler ve makul gayret kavramları aynı manayı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kavramların üçü de borçlusuna aynı seviyede sorumluluk yüklemektedir²¹. Bu konuda örnek olarak şu yargı kararları verilebilir; *Transfield Pty Ltd v. Arlo International Ltd*²², *Hospital Products Ltd v. United States Surgical Corporation*²³ ve *Waters Lane v. Sweeney*²⁴.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Avustralya mahkemeleri bu üç kavramın aynı manaya geldiğini açıkça belirtmemekle birlikte yukarıda verilen davalar incelendiği takdirde sonucun bu şekilde olduğu görülecektir. Bu konuda ayrıca 2015 yılında sonuçlanan *Electricity Generation Corporation (EGC) v. Woodside Energy Ltd (Woodside)* davası örnek olarak gösterilebilecektir²⁵. Bu davada taraflar uzun dönemli bir doğalgaz temin anlaşması akdetmiştir. Sözleşmede Woodside EGC’ye her gün belirli bir miktar gazı belirli bir fiyata sağlayacağını taahhüt etmiştir. Woodside bu borcunu yerine getirmek için makul gayret (reasonable endeavours) göstereceğine söz vermiştir. Ancak sözleşme devam ederken Woodside’in gaz ürettiği tesiste bir patlama meydana gelmiş ve bunun sonucunda gaz üretimi azalırken, fiyatlar artmıştır. Woodside EGC’ye olan gaz temin borcunu yerine getirebilmek için ona kısa dönemli bir gaz temin anlaşması önermiştir. Yapılan bu ikinci anlaşmada gazın fiyatı ilk anlaşmaya göre oldukça yüksektir. Bunun üzerine EGC Woodside’in kendisine belirli bir fiyattan gaz temini konusunda makul gayret sözü verdiğini ve bundan dolayı kendisinin ikinci anlaşmayı kabul etmek zorunda olmadığını ve gazın eski fiyatıyla temini gerektiğini iddia etmiştir. Olay mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme bir makul gayret borçlusunun, borcunu yerine getirebilmek için makul bütün adımları atması gerektiğini belirtmiştir. Ancak karara göre bir makul gayret borçlusuna borcunu yerine getirebilmek için kendisini zarara sokacak eylemlere katlanmak zorunda değildir. Sonuç olarak Woodside’in gazı eski fiyatıyla temin etmek zorunda olmadığına

²¹ HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)

²² BARWICK C.J./STEPHEN JJ/ MASON JJ/ MURPHY JJ /WILSON JJ <https://jade.barnet.com.au/Jade.html#!article=66845> (E.T. 09.01.2016)

²³ GIBBS C.J./ MASON JJ/ WILSON JJ/ DEANE JJ/ DAWSON JJ http://www.trusts.it/admin-cp/UploadedPDF/200902271217480.jAustralia_HospitalProductsVUSSurgicalCorp.pdf (E.T. 09.01.2016)

²⁴ <https://app.justis.com/case/waters-lane-and-another-v-sweeney-and-others/overview/c5Cd-nXidn4Wca> (E.T. 09.01.2016)

²⁵ Squire Patton Boggs Law Firm, **The End of “Best Endeavours”**, 29.05.2015, <http://documents.lexology.com/d9d8573f-8d07-4db5-a1f0-bff035275770.pdf> (E.T. 11.01.2016)

hükmedilmiştir. Hakim bu davada ayrıca üstün gayret borcuna da değinmiş ve bu kavramın borçlusuna ancak objektif olarak makul adımları atma borcu yükleyeceğine karar vermiştir.

Üstün gayret kavramı bir davada makul, orta zekâlı bir insanın aynı şartlarda yapacağı davranışlarla sınırlandırılmıştır²⁶. Bir başka kararda ise üstün gayret, borçlunun sözleşmede öngörülen amaca ulaşmak için makul olan her şeyi yapması olarak tanımlanıp borçlunun kendi ticari menfaatlerini de gözeteceği bu tanıma eklenmiştir.

Sonuç olarak gayret kavramlarının Avustralya'da genel olarak orta zekâlı, makul bir insanın aynı şartlarda yapacağı davranışlarla sınırlandırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. İngiltere ile karşılaştırıldığı zaman Avustralya'da üstün gayret kavramının borçlusuna çok daha az sorumluluk yüklediği açıktır. Avustralya'da kullanılan üstün gayret kavramı İngiltere'de kullanılan bütün makul gayretler kavramı ile makul gayret kavramı arasında bir manaya sahiptir.

C. Amerika Birleşik Devletleri

ABD'de kullanılan gayret kavramları İngiltere'de kullanılan kavramlardan bir nebze farklıdır. Öncelikle yukarıda da belirtildiği üzere ABD ve Kanada'da gayret kavramını ifade etmek üzere "endeavour" kelimesi yerine "effort" kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca ABD'de gayret kelimesi ile kurulan farklı kombinasyonlar İngiltere'ye göre bir hayli fazladır. Bu kavramlardan bazıları yukarıda verilmiş olan analiz sonuçlarında gösterilmiştir. Ancak bu makalede sadece üstün gayret, bütün makul gayretler ve makul gayret kavramları kullanılacaktır.

Detaylı açıklamaya geçilmeden önce ABD'de kullanılan sistemin ve buna bağlı olarak üstün gayret kavramına verilen anlamın İngiltere'ye göre daha hafif olduğunu belirtmek gerekmektedir²⁷.

Çeşitli mahkeme içtihatlarına²⁸ göre ABD'de üstün gayret kavramı yorumlanırken borçlunun kendisini iflasa sürükleyecek derecede davranışlar içerisine girmesinin gerekmediği belirtilmiştir²⁹. Buna karşılık bazı mahkemeler ise üstün gayret borcunun sınırlarını çizerken iyi niyet kavramının yeterli olacağını iddia etmiştir. *Triple*

²⁶ Hawkins v. Pender Bros Pty Ltd (1990); akt; HAMILTON, [http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/\(E.T.09.01.2016](http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/(E.T.09.01.2016)

²⁷ LEVNORE, Saul, **Obligation or Restitution for Best Efforts**, Hein Online 67 S. Cal. Rev. 1993-1994, s. 1411-1449.

²⁸ Coady Corp. V. Toyota Motor Distribution, Triple – A Baseball Club Assasiation V. Northeastern Baseball, Bloor V. Fallstaff Brewing Corp.; ADAMS, s.13; FÜRST/WİLSKE, s. 214; DANİEL, s. 769.

²⁹ ADAMS, s.13.

– *A Baseball Club Assasiation V. Northeastern Baseball*³⁰ davasında yargıcın; “*bugüne kadar hiçbir mahkeme iyi niyetle hareket eden bir borçlunun üstün gayret borcunu yerine getirmediğini iddia etmemiştir.*” ifadesi bunun bir göstergesidir.

Buna karşılık yakın tarihli mahkeme kararları incelendiği zaman üstün gayret borcunun kapsamının giderek genişlediği görülmüştür. Mahkeme içtihatları üstün gayretin önce iyi niyetten daha katı bir kavramla ifade edilmesi gerektiğini iddia etmiş, bir müddet bu borç aynı şartlardaki orta zekâlı makul bir kimsenin yapacağı işlemlerle tanımlanmıştır. Ancak daha sonra bu kapsam da yeterli görülmemiş ve üstün gayret borcu borçlunun borcunu özenli bir şekilde ifa etmesine bağlanmıştır³¹. Üstün gayret borcunu özen ile tanımlayan bir karar da *Bloor v Falstaff Brewing Corp* kararıdır. Bu davaya konu olayda Falstaff Bloor’dan bir ticari işletme kiralamıştır. Bunu karşılığında ise Falstaff Bloor’a işletmenin karından bir pay verecektir. Falstaff Bloor’a işletmenin satışlarını maksimum seviyede tutacağına dair bir üstün gayret sözü vermiştir. Fakat satışlar düşmeye başladığında Falstaff gerekli önlemleri almamıştır. Mahkeme bu durum karşısında Falstaff in atması gereken adımları özenli bir kimsenin atacağı adımlarla kısıtlamıştır³².

Özen kavramı ayrıca Uniform Commercial Code (UCC)³³ şerhlerinde de kendisine yer bulmuştur. Gerçekten de U.C.C. 2-306 (b) (2) maddesi şerhinde³⁴ üstün gayret kavramı *reasonable diligence* (makul özen) ve *good faith* (iyi niyet) kavramları ile ifade edilmiştir. **Sonuç olarak ABD’de düzenlenecek bir sözleşmeye üstün gayret şartının konulması halinde bu yükümlülüğün özen, iyi niyet ve makuliyet kavramları ile bir arada yorumlanması gerekmektedir.** Görüldüğü üzere ABD’de

³⁰ <http://openjurist.org/832/f2d/214/triple-a-baseball-club-associates-v-northeastern-baseball-inc-triple-a-baseball-club-associates> (E.T. 09.01.2016)

³¹ ADAMS, s.13; HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)

³² HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)

³³ https://en.wikipedia.org/wiki/Uniform_Commercial_Code (E.T. 11.01.2016)

³⁴ http://law.justia.com/codes/ohio/2006/orc/jd_130219-53df.html (E.T. 09.01.2016)

§ 1302.19. (UCC 2-306) Output, requirements, and exclusive dealings.

(B) A lawful agreement by either the seller or the buyer for exclusive dealing in the kind of goods concerned imposes unless otherwise agreed an obligation by the seller to use best efforts to supply the goods and by the buyer to use best efforts to promote their sale.

“**Subsection (2)**, on exclusive dealing, makes explicit the commercial rule embodied in this Act under which the parties to such contracts are held to have impliedly, even when not expressly, bound themselves to use reasonable diligence as well as good faith in their performance of the contract. Under such contracts the exclusive agent is required, although no express commitment has been made, to use reasonable effort and due diligence in the expansion of the market or the promotion of the product, as the case may be. The principal is expected under such a contract to refrain from supplying any other dealer or agent within the exclusive territory. An exclusive dealing agreement brings into play all of the good faith aspects of the output and requirement problems of subsection (1). It also raises questions of insecurity and right to adequate assurance under this Article”

üstün gayret borcunu ifa etmek için borçlunun kendisini zarara uğratacak eylemlere katlanmasına veyahut aynı sonucu doğuracak makul bütün yöntemleri denemesine gerek yoktur. Dolayısıyla üstün gayret kavramının burada daha esnek yorumlandığını söylemek mümkündür.

Bütün makul gayretler kavramı ABD'de sıklıkla kullanılan kavramlardan birisi değildir. Ancak bunun yerine üstün gayret kavramı ile hemen hemen aynı manaya gelen farklı ifadeler kullanılmaktadır. Hatta bazen üstün gayret kavramı ile makul gayret kavramı birbirinin yerine de kullanılabilir³⁵.

D. Kanada

Kanada hukuk sisteminde kullanılan kavramlar yukarıdaki tabloda verilen örneklerle büyük benzerlikler göstermektedir³⁶. Ancak kavramların yorumlanması işleme gelince, bu konuda Kanada sisteminin ABD'den çok İngiltere'ye yakın olduğunu iddia etmek mümkündür. Söz konusu kararların yorumlanması hakkında Kanada mahkemeleri tarafından verilen en önemli karar *Atmospheric Diving Systems Inc v. International Hard Suits Inc*³⁷ kararıdır. Bu davada hâkim görüşlerini şu şekilde maddeleştirmiştir;

- *Üstün gayret kavramı borçlusuna, makul gayret kavramından daha ağır bir yükümlülük yüklemektedir.*
- *Üstün gayret, sözleşmede öngörülen amaca ulaşmak için o amacı gerçekleştirmeye yönelik bütün makul adımları, iyi niyetli bir şekilde atmaktır.*
- *Üstün gayret kavramı zorunlu olarak yapılan, yapılması adet olan ve yapılması makul olan bütün adımların atılması demektir.*
- *Bununla birlikte üstün gayret kavramı sınırsız değildir. Bu borca getirilecek sınırlar, tarafların asıl iradeleri göz önüne alınarak her sözleşme için ayrı ayrı belirlenmelidir.*
- *Üstün gayret borçlusu ayrıca dürüstlük ve adil davranma borçlarıyla yüküdür. Ancak üstün gayret alacaklısının, herhangi bir uyumsuzluk halinde borçlunun kötü niyetli olduğunu ispat etmesine gerek yoktur. Üstün gayret borçlusu bu durumlarda karine olarak kötü niyetli sayılacaktır.*
- *Kaçınılmaz başarısızlık halinde, sözleşmede öngörülen amaca, üstün gayret sarf edilseydi dahi, ulaşılamayacağını ispat yükü üstün gayret borçlusu üzerindedir. Başarı-*

³⁵ HAMILTON, http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)

³⁶ PETERS, Lisa A., **Contract Law Update: Developments Of Note**, 5th Edition Negotiating And Drafting Major Business Agreement Conference, Vancouver B. C., September 20-21 2011, s. 1-21, s. 11.

³⁷ PETERS, s. 2.

sızlığın kaçınılmaz olduğunun ispat edilmesi borçluyu tazminat sorumluluğundan kurtarıırken, sözleşmeye aykırılıktan doğan diğer sorumluluklardan kurtarmaz.

- Üstün gayret borçlusunun, özenli davransaydı, üstün gayret borcunu yerine getirebileceğinin göstergesi, aslında borçlunun üstün gayret borcunu gereği gibi yerine getirmediğinin makul bir delilidir³⁸.

Mahkemenin maddeler halinde yansıttığı görüşleri incelendiği takdirde, Kanada’da uygulanan sistemin İngiltere sistemine daha yakın olduğu açık bir şekilde görülmektedir. İngiltere’de üstün gayret ve bütün makul gayretler kavramları için geçerli olan, sonucu doğurmaya yönelik bütün makul yöntemlerin denenmesi kuralı burada da geçerliliğini korumaktadır. Bu durum Kanada hukukunda “no stone unturned” yani denenebilecek her türlü yolun denenmesi şeklinde ifade edilmektedir.

Bununla birlikte Kanada hukukunda bir üstün gayret borçlusunun borcunu yerine getirebilmek için bazı zararlara katlanmasının gerekip gerekmeyeceği hususu net olarak ifade edilmemiştir. Ancak bu hukuk sisteminde yine sık olarak kullanılan bir başka kavram olan *reasonable commercial efforts* (makul ticari gayret) kavramı *Ontario Ltd. v. Darena Holdings Ltd*³⁹ kararında üstün gayret kavramıyla karşılaştırmalı olarak şu şekilde açıklanmıştır. Hâkim öncelikle bu kavramın borçlusuna üstün gayret kavramına göre daha az bir yükümlülük yüklediğini ifade etmiştir. Ayrıca karara göre bir makul ticari gayret borçlusunun, borcunu yerine getirirken kendi ticari menfaatlerini göz önünde bulundurmasında bir sakınca yoktur. Fakat bu durumun makul ticari gayret borcunun ifa edilmesini imkânsız hale getirmemesi gerekmektedir⁴⁰. Buna göre verilmiş olan bu karardan üstün gayretten bir derece aşağı bir sorumluluk türü olan makul ticari gayret borcunun, borçlusuna kendi ticari menfaatlerini de düşünme imkânı verdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla, kanaatimize göre, makul ticari gayretten bir derece ağır bir sorumluluk türü olan üstün gayret borcunun, borçlusunun elinden kendi ticari menfaatlerini düşünme yetkisini tamamen aldığını iddia etmek doğru olmayacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak, sözleşmelerde sıklıkla yer bulan “best efforts” ya da “üstün gayret” kavramlarının bağımlı yan yükümlülük oluşturduğunu, asli edim yükümlülüğü oluşturmadığını, sözleşmeye karakteristik özelliğini kazandırmadığını, üstün gayretin

³⁸ SIDNEL, Jane/ KNIGHT, Chris, “Best Efforts” – “Reasonable Efforts”– “Commercially Reasonable Efforts” What Do These Terms Mean?, June 2010 <http://documents.lexology.com/364ee9fb-653d-4ada-968e-2f88d9c11a09.pdf> (E.T. 11.01.2016)

³⁹ PETERS, s. 12.

⁴⁰ PETERS, s. 12.

gösterilmemesinin tazminat talebini gündeme getirebileceğini⁴¹ belirtmek gerekir. Edim sonucunun⁴² taahhüt edildiği sözleşmelerde borçlunun taahhütlerine üstün gayret kavramının eklenmesi, borçluyu bu sonucu meydana getirme taahhüdünden kurtarmayacak, aksine bu sonucun meydana getirilebilmesi için, makul olanın üzerinde bir gayret göstermesi kendisinden beklenebilecektir. Bu durumda alacaklı, asli edim alacağına bağlı haklarını muhafaza edecek ve borçlunun üstün gayret göstermemesi nedeniyle uğradığı zararların tazminini talep edebilecektir. Edim sonucunun değil de edim fiilinin borçlanıldığı sözleşmeler, örneğin vekalet ve hizmet sözleşmeleri bakımından ise üstün gayretin gösterilmemesi durumunda tazminat talebinin söz konusu olacağı söylenebilecektir.

Ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere, “best efforts” kavramı, hukukumuz bakımından yeni bir kurum olmayıp, Yargıtay kararlarında “üstün gayret”, “azami gayret” ve “azami dikkat ve özen” vb. kavramlarla varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAMS, Kenneth A., **Understanding “Best Efforts” and Its Variants (Including Drafting Recommendations)**, s. 11-20.
- ARAL, Fahrettin, **Türk Borçlar Hukukunda Kötü İfa**, Ankara, 2011.
- BARWICK C.J./STEPHEN JJ/ MASON JJ/ MURPHY JJ /WILSON JJ <https://jade.barnet.com.au/Jade.html#!article=66845> (E.T. 09.01.2016).
- BAŞPINAR, VEYSEL, **Vekilin (Avukatın, Hekimin, Mimarın, Bankanın) Özen Borcundan Doğan Sorumluluğu**, Ankara, 2004.
- DANİEL, Wied, “Best Efforts” Klauseln im deutschen Recht – Auslegung und Rechtsfolgen, RIW, 2013, s. 768-774.
- England and Wales Court of Appeal (Civil Division) Decisions** <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2007/475.html> (E.T. 09.01.2016).
- EREN, Fikret, **Borçlar Hukuku, Genel Hükümler**, Ankara, 2015.
- FÜRST, Roland F./ WİLSKE, Stephan, **Die “Best Efforts” Klausel- Eine Potantiell gefährliche Vertragsklausel**, DZWir, 1998, s. 213-215.
- GIBBS C.J./ MASON JJ/ WILSON JJ/ DEANE JJ/ DAWSON JJ http://www.trusts.it/admincp/UploadedPDF/200902271217480.jAustralia_HospitalProductsvUSSurgicalCorp.pdf (E.T. 09.01.2016).
- HAMILTON, Leah, **Reasonable, Best and Other Endeavours**, New Zealand Law Journal, November 2012.
- HARDING, David/PHILIPPS, John, **Best Efforts and Endeavours – Case Analysis And Practical Guidance Under U.S. and U.K. Law**, July 2007 <http://www.jones->

⁴¹ DANİEL, s. 770.

⁴² EREN, s. 96-97.

- day.com/Best-Efforts-and-EndeavoursCase-Analysis-and-Practical-Guidance-Under-US-and-UK-Law-07-30-2007/ (E.T. 11.01.2016)
- http://law.justia.com/codes/ohio/2006/orc/jd_13021953df.html (E.T.09.01.2016)
- <http://openjurist.org/832/f2d/214/triple-a-baseball-club-associates-v-northeastern-baseball-inc-triple-a-baseball-club-associates> (E.T. 09.01.2016)
- <http://swarb.co.uk/ibm-v-rockware-glass-ltd-ca-1980/> (E.T. 09.01.2016)
- <http://www.adamsdrafting.com/downloads/Best-Efforts-Practical-Lawyer.pdf>
- <http://www.building.co.uk/all-reasonable-endeavours-jet2com-ltd-vs-blackpool-airport-ltd/5038348.article> (E.T. 09.01.2016)
- http://www.minterellison.co.nz/Reasonable_best_and_other_endeavours_November_2012/ (E.T. 09.01.2016)
- <https://app.justis.com/case/waters-lane-and-another-v-sweeney-and-others/overview/c5CdnXidn4Wca> (E.T. 09.01.2016)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Uniform_Commercial_Code (E.T. 11.01.2016)
- KELLY, Lorna, **How Will A Court Interpret An “All Reasonable Clause”?**, 25.11.2010 <http://www.supplymanagement.com/law/court-reports/cpc-group-ltd-v-qatari-diar-real-estate-investment-co> (E.T. 09.01.2016)
- KENDİGELEN Abuzer, **Hukuki Mütalaalar**, İstanbul, 2015.
- LEVNORE, Saul, **Obligation or Restitution for Best Efforts**, Hein Online 67 S. Cal. Rev. 1993-1994, s. 1411-1449 .
- PETERS, Lisa A., **Contract Law Update: Developments Of Note**, 5th Edition Negotiating And Drafting Major Business Agreement Conference, Vancouver B. C., September 20-21 2011, s. 1-21.
- SIDNEL, Jane/ KNIGHT, Chris, **“Best Efforts” – “Reasonable Efforts”– “Commercially Reasonable Efforts” What Do These Terms Mean?**, June 2010 <http://documents.lexology.com/364ee9fb-653d-4ada-968e2f88d9c11a09.pdf> (E.T. 11.01.2016)
- Squire Patton Boggs Law Firm, **The End of “Best Endeavours”**, 29.05.2015, <http://documents.lexology.com/d9d8573f-8d07-4db5-a1f0-bff035275770.pdf> (E.T. 11.01.2016)
- ÜNAL, Oğuz Kürşat, **Sermaye Piyasalarında Halka Arz Sözleşmeleri ve Sözleşme Serbestliği**, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1_1_6.pdf